ISSN 2278-8808 SJIF 2014 = 4.889
An International Peer Reviewed & Referred
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL
FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

भविष्यातील सेवांतर्गत शिक्षक शिक्षणात शिक्षणशास्त्र महाविदयालयांची भूमिका

डॉ.मुरादे बी.एस.
गोखले एज्युकें"ान सोसायटीचे f"क्षण"ाास्त्र महाविदयालय, संगमनेर. जि.अहमदनगर

Abstract

आज उच्च f"क्षणातील f"क्षक f"क्षणाची उपेक्षा झाल्याचे चित्र दिसत आहे. f"क्षण"ाास्त्राचे सर्वमान्य तत्व आहे की, f"क्षकाला आपला विषय f"ाकविण्यासंबंधीचं पध्दत"ाीर व शास्त्रोक्त अध्यापन f"क्षण हवं. आज आपल्या दे"ाात 200+ विदयापीठ आहे. पैकी एकही विदयापीठ वैf"वक दर्जाचं नाही. त्याची कारणमीमांसा करताना असं लक्षात येतं की शाळा, महाविदयालयं आणि f"क्षकांची पात्रता आणि दर्जा वैf"वक पातळीचा नसणं, सं"ाोधन, प्रf"क्षण उच्च दर्जाचं नसणं ही कारण समोर येतात. आजच्या सेवांतर्गत f"क्षक f"क्षणात प्रात्यक्षिक, प्रकल्प, सर्वेक्षण,स्वयं"ाोधन, समस्यापूर्ती, संगणकीय पध्दतींचा वापर करून सृजनात्मक, सक्रीय, रंजक करणे शक्य आहे. मूल्यमापन प्रकिया सुधारणा करून सेवांतर्गत f"क्षक f"क्षणाचं वैf"वकरण शक्य आहे. f"क्षकाचे एकविषयी तज्ञ स्वरूप जाऊन ते आंतर"ााखीय f"क्षक असं होणं गरजेच आहे. जागतिकीकरणामुळे अध्ययन अध्यापनाचे महत्त्व लक्षात यायला लागले. त्याचबरोबर f"क्षक, सं"ाोधक आणि जनसंपर्क माध्यमांकडून अपेक्षाही वाढल्या असे लक्षात येते. यामुळे पुढील काळाचा विचार करता f"क्षक f"क्षणात आव"यक ते बदल करणे गरजेचे आहे. आजच्या f"क्षक f"क्षण प्रकियेतील उदासिनता दूर करण्यासाठी सेवांतर्गत प्रf"क्षणात गुणात्मक वृध्दी करण्यासाठी f"क्षण"ाास्त्र महाविदयालयांची भूमिका महत्त्वाची ठरेल. यातील किमान 50 टक्के f"क्षण"ाास्त्र महाविदयालये माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील f"क्षकांसाठी नवप्रवाह, नवतंत्र, पध्दती, संप्रेषण यासंबंधाने प्रf"क्षण देवू शकतील यासाठी शासकीय पातळीवर असा निर्णय व्हावा की 50 टक्के महाविदयालयांचे टिचर ट्रेनिंग सेंटर म्हणून रूपांतरित करून माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावर f"क्षणाची गुणवत्ता वृध्दीसाठी त्याचा उपयोग व्हावा.

Scholarly Research Journal's* is licensed Based on a work at *www.srjis.com

प्रस्तावना –

आज उच्च f"क्षणातील f"क्षक f"क्षणाची उपेक्षा झाल्याचे चित्र दिसत आहे. f"क्षण"ाास्त्राचे सर्वमान्य तत्व आहे की, f"क्षकाला आपला विषय f"ाकविण्यासंबंधीच पध्दत"ाीर व शास्त्रोक्त अध्यापन f"क्षण हवं. आज आपल्या दे"ाात 200+ विदयापीठ आहे. पैकी एकही विदयापीठ वैf"वक दर्जाचं नाही. त्याची कारणमीमांसा करताना असं लक्षात येतं की शाळा, महाविदयालयं आणि f"क्षकांची पात्रता आणि दर्जा वैf"वक पातळीचा नसणं, सं"ाोधन, प्रf"क्षण उच्च दर्जाचं नसणं ही कारण समोर येतात. अध्यापन पध्दती ही शास्त्रोक्त हवी. अध्यापन तत्रात अध्यापन पध्दती समजावून घेऊन तिचे वारंवार आणि प्रयोग, उपयोग करणं महत्त्वाचं असतं.त्यातून f"क्षकाचे अध्यापन कौ"ाल्य विकसित होत असतं. या पा"र्वभूमीवर उच्च f"क्षणातील f"क्षकांची पात्रता अपूर्ण तर आहेच. f"ावाय ती अध्ययन अध्यापनाच्या शास्त्रोक्त गृहितकां"ाी विसंगत आहे. भारतातील आजवरच्या उच्च f"क्षण विकास हा अभ्यासकम विकास केंद्रित राहिला आहे. तो f"क्षक विकासकेंद्री होणं गरजेचं आहे. आज संगणक आणि संपर्क साधन विकासामुळे अध्यापनतंत्र आणि पध्दतीत आमूलाग्र बदल झाले आहे. त्या पा"र्वभूमीवरपण उच्च f"क्षण क्षेत्रात f"क्षकांची अध्यापन विषयक पात्रता निf"चत होऊन ती काल सुसंगत अ"ाा आधुनिक तंत्रज्ञानाने युक्त होणं गरजेचं आहे.

f"क्षक f"क्षणाच्या कार्यवाहिन्या –

भारतीय राज्यघटनेनुसार शालेय f"क्षण आणि शालेय स्तरावरील f"क्षण हे विषयच राज्य शासनाच्या अखत्यारित असले, त्यांची जबाबदारी राज्य शासनावर असली तरी सेवेमध्ये कार्यरत असणा–या f"क्षकांना सेवांतर्गत प्रf"क्षण देणे, त्यांचा व्यावसायिक विकास करणे ही जबाबदारी मात्र केंद्र व राज्य यांच्या समन्वयाने पार पाडली जाते. केंद्रिय मणुष्यबळ मंत्रालयामार्फत विविध संस्था राष्ट्रीय

स्तरावर ि"ाक्षक ि"ाक्षणाचे कार्य करीत आहेत. त्यांच्या निर्दे"ाानुसार राज्यांमध्येही विविध संस्था शालेय ि"ाक्षकांच्या विकासासाठी कटिबध्द आहेत. शासनाव्यतिरिक्त इतर स्वायत्त आणि खाजगी संस्था सुध्दा ि"ाक्षकांचा व्यावसायिक विकास आणि गुणवत्ता वाढीसंदर्भात ि"ाक्षणाचे कार्य करीत आहेत. या सर्व राष्ट्रीय, राज्यस्तर, स्वायत्त आणि खाजगी संस्थांचा विस्तार पाहता असे लक्षात येते की, स्वातंत्र्योत्तर काळात राष्ट्रीय ि"ाक्षण हे राष्ट्राच्या प्रगतीचे साधन मानून ते साधन अध्ययनात रूपांतरीत करण्याचा ि"ाक्षकांकडे लक्ष देणे आव"यक आहे. या कार्यवाहिन्यात एकसूत्रता नसल्याने सेवांतर्गत प्रि"ाक्षणात अनेक समस्या पहावयास मिळतात. एकूण ि"ाक्षकांचा संख्यात्मक विचार करता सर्वच ि"ाक्षकांना प्रि"ाक्षण देण्यास या कार्य वाहिन्या अपु—या पडतात यासाठी स्वतंत्र व्यवस्था निर्माण करण्याची गरज आहे असे वाटते.

पूर्वीच्या पारंपारिक ि"ाक्षधपध्दतीत वेगवेगळे बदल करत आज आपले मूल नक्की क"ाप्रकारे ि"ाकते, कसं वेगवेगळया गोष्टी आत्मसात करते, याचा विचार करायला लागलो आहोत. आजपर्यंत फक्त कोणीतरी ि"ाकवले तसच मूल ि"ाकते हा दृष्टिकोन पक्का होता. (अजूनही काही प्रमाणात आहेच) पण आता मानस"ाास्त्रातील आणि शैक्षणिक मानस"ाास्त्रातील विविध सं"ाोधनामुळे मुलांच्यामध्ये असलेल्या ि"ाकण्याच्या, निरोक्षणाच्या समोर असलेल्या समस्या आपल्या पध्दतीने सोडवण्याच्या अ"ाा काही नैसर्गिक क्षमतांचे शोध लागले आहेत. त्यांच्या पूर्वीच्या आधारावर नवीन ज्ञानाची रचना ते कसे स्वतःच करून टाकत हे समजते आहे. या नवीन ि"ाक्षणपध्दतीस ज्ञानरचनावादी पध्दती असे म्हणतात. राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडयात ज्ञानरचनावादाच्या ि"ाक्षणातील समावे"ाावर भर दिला आहे. रचनावादी ि"ाक्षण असेल तर मुलांमध्ये स्वयं अध्ययनाची सवय सहज जोपासली जाईल. आपल्याला पडणा—या प्र"नांची उत्तरे स्वतः शोधण्याकडे त्यांचा ओढा असेल आणि या गोष्टी त्यांच्या संपूर्ण आयुष्यभरासाठी उपयोगी ठरतील या हेतूने ि"ाक्षणात या महत्त्वाच्या पध्दतीचा समावे"ा झाला आहे. ि"ाक्षणात नव्याने काही बदल झाले, नवीन पध्दतीचा समावे"ा केला गेला की लगेच ते रूजते असे सहसा होत नाही. शाळा, ि"ाक्षक, शाळेचा व ि"ाक्षकांचा त्याकडे बघण्याचा दृष्टीकोन, पालकांचे विचार इत्यादी गोष्टींचा त्यावर खुप प्रभाव असतो. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे शाळेतील ि"ाक्षक जेवढया लवकर ि"ाक्षणात होणा—या बदलांना सकारात्मकतेने घेतील तेवढे ते पटकन रूजतात. ज्ञानरचनावादाच्या बाबतीतही ि"ाक्षकांचा त्याकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन महत्त्वाचा ठरतो. वेगवेगळया ि"ाक्षक प्रि"ाक्षणांमधून, विविध चर्चासत्रांमधून यासाठीचे प्रयत्नपूर्वक नियोजन होतही असते. मात्र त्यासाठी इतक्या प्रभावी माध्यमांचा विचार करणं आणि अति"ाय योग्य हाती ते काम सोपवणं हे आव"यक आहे.

पूर्वी ि"ाक्षक प्रि"ाक्षण ही संकल्पना ि"ाक्षक ि"ाक्षणासाठी वापरली जात होती परंतु या संकल्पनेनुसार केवळ वर्गाध्यापनाची कौ"ाल्ये ि"ाक्षकांमध्ये विकसित केली जात होती. या ि"ाक्षक प्रि"ाक्षणाची जागा आता ि"ाक्षक ि"ाक्षणाने घेतली आणि त्याचा अधिक व्यापक स्वरूपात विचार करण्यात येऊ लागला. ि"ाक्षक ि"ाक्षणाचा विचार ि"ाक्षण एक शास्त्र (ि"ाक्षण"ाास्त्र) या दृष्टिकोनातून होऊ लागला. ि"ाक्षक प्रि"ाक्षणात समाविष्ट सर्व प्रकिया ि"ाक्षकाला इथं कराव्या लागतील परंतु त्याच बरोबर त्याने स्वनिर्णय घ्यावा, स्वतःचा व्यावसायिक विकास करण्यासाठी स्वयंप्रेरणेने प्रेरित करणे आणि एक जागरूक ि"ाक्षक म्हणून स्वतःची ओळख निर्माण करावी ही अपेक्षा आहे. या अर्थाने ि"ाक्षक म्हणून ि"ाक्षण हे व्यापक आहे. सेवांतर्गत ि"ाक्षक ि"ाक्षण हा वि"ाष्ट ध्येयाने प्रेरित असलेला नियोजनबध्द आणि ि"ाक्षणाची गरज लक्षात घेऊन ठरविलेला कार्यकम असून त्याचा प्रमुख उद्दे"य म्हणजे सेवेत कार्यरत असणा—या ि"ाक्षकांचे ज्ञान वाढविणे, त्यांची मर्मदृष्टि विकसित करून ि"ाक्षणाबाबत अभिरूची आणि ि"ाक्षणाबाबत योग्य तो दृष्टिकोन विकसित करून त्यांच्यात वर्तन बदल घडवून आणने हा आहे. त्यामुळे हा कार्यक्रम ध्येयाधिष्ठित असून आपण त्यामध्ये सहभागी व्हावे अ"ाी जाणिव ि"ाक्षकांमध्ये निर्माण करण्याचे कार्य करणारा आहे. आजच्या सेवांतर्गत ि"ाक्षण प्रकियेत यांत्रिकता दिसते. सेवांतर्गत ि"ाक्षण देणा—या कार्यवाहिन्या यांच्यावर प्रचंड ताण येताना दिसतो. आणि फक्त औपचारिकता पूर्ण करणे एवढेच ि"ाल्लक राहते. संपूर्ण भारतात ि"ाक्षण शास्त्र महाविदयालयांची वर्तमान स्थिती गंभीर आहे. संख्यात्मक वाढ करताना आणि होताना त्याचा कोणीच विचार केला नाही आणि महाराष्ट् सारख्या प्रगत"ाील राज्यात डी. एड. व बी.एड. पात्रताधारक विदयार्थी ि"ाक्षकांची संख्या पाच लाखाहून अधिक आहे. आणि प्रतिवर्षी त्यात एक लाखाहून अधिक भर पडते आहे. 2012 पासून भरती प्रकिया बंद असून ती नियमित झाल्यास दहा हजार ि"ाक्षकांची गरज प्रतिवर्षी लागेल या सूत्रानूसार आणि एन.सी.ई.आर.टी. ने दोन वर्षीय बी.एड. केल्याने अनेक महाविदयालयाचे बंद पडल्याचे दिसते. मग भविष्यात गुणवत्ताप्राप्त अ"ाी काही

महाविदयालये टिकाव धरतील.परंतु त्यांची भूमिका ही सेवेतील िाक्षकांना प्रिाक्षण देण्यासाठी काही महाविदयालये विकसित करावीत असे वाटते.

िाक्षक िाक्षणाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी –

अध्यापन हा अत्यंत प्राचीन काळापासून चालत आलेला व्यवसाय असून कालपरत्वे त्यामध्ये अनेक बदल होत गेले. जसजशा समाजाच्या गरजा बदलतात तसतशा या व्यवसायात बदल झालेला दिसून येते. िाक्षण प्रक्रियेचा महत्त्वपूर्ण घटक म्हणजे िाक्षक. समाज परिवर्तनात िाक्षकाला महत्त्वाची भूमिका बजवावी लागते. त्यामुळे िाक्षकाचे कार्य हे आव्हानात्मक कार्य आहे असे म्हटले जाते. म्हणून िाक्षकामध्ये आवश्यक कौशल्ये विकसित करून ज्ञान, दृष्टिकोन, अभिरूची, मूल्ये आणि क्षमता यांचे आवश्यक तेथे उन्नयन करून िाक्षकाला प्रभावीपणे आपले काम करता यावे यासाठी िाक्षक िाक्षण कार्य करते. िाक्षक िाक्षणाच्या संदर्भात प्राचीन काळाचे दृष्टीक्षेप टाकल्यास असे लक्षात येते की प्राचीन गुरूकडे केवळ ज्ञानाचा प्रचंड ताण होता. असे नाही तर आपल्या िाकण्याचा संपूर्ण विकास करण्यासाठी आवश्यक असणारी गुण, कौशल्ये, क्षमता व मूल्येही त्यांच्या ठिकाणी होती. इंग्रज राजवटीत मात्र ब्रिटीश राज्यकर्त्यांनी त्यांना त्यांचा हेतू साध्य करण्यासाठी आणि भारतावर आपली सत्ता कायम टिकवून ठेवण्यासाठी कारकून निर्माण करावयाचे होते. यासाठी त्यांनी इंग्रजी िाक्षण देण्यास सुरूवात केली. या काळात िाक्षणासंबंधी निर्णय घेण्याचा, धोरण ठरविण्याचा अधिकार सर्वस्वी इंग्रज सरकारला असल्यामुळे ते ज्ञानी समाज निर्माण करण्यासाठी नव्हे तर त्यांना लागणारे कौशल्यपूर्ण कामगार निर्मितीसाठी िाक्षणात बदल घडवून आणत असत. विविध आयोग व समित्या त्यांनी केलेल्या िाफारशींमुळे िाक्षक िाक्षणाची संकल्पना बदलली. िाक्षकांना िाक्षण देवुन त्याचा दृष्टिकोन, मूल्ये, क्षमता, अभिरूची याचा विकास करणे हे िाक्षक िाक्षणाचे उद्दिष्ट असून व्यक्तीमधील उपजत गुणांचा विकास करण्यावर इथे भर दिला जातो. िाक्षक िाक्षणात आशय व पध्दती यांची सांगड घालून एकात्मिक ज्ञान देण्यावर भर असतो. स्वातंत्र्यानंतर िाक्षक िाक्षणाने उंच भरारी घेतल्याचे जाणवते. 1948 मध्ये केंद्रीय िाक्षण संस्था दिल्लीमध्ये आणि केंद्रिय अध्यापन शास्त्रीय संस्था अलाहाबाद येथे स्थापन करण्यात आली.

सेवांतर्गत िाक्षक िाक्षण –

एखादा िाक्षक सेवेमध्ये आला की, वेळोवेळी त्याला आपल्या विषयातील ज्ञान, पध्दती, तंत्रे, कौशल्ये, साधने यामध्ये झालेले बदल व प्रगती यांचा परिचय करून घ्यावा लागतो यास सेवांतर्गत िाक्षक िाक्षण म्हणतात.

सेवांतर्गत िाक्षक िाक्षणाची उद्दिश्टे –

- िाक्षकी सेवेत असलेल्या िाक्षकांच्या अर्हतेमध्ये विकास करणे.
- सेवेत असलेल्या िाक्षकांची व्यावसायिक अर्हता वाढविणे.
- स्वयंअध्ययन, स्वविचार व सर्जनशीलतेला प्रोत्साहन देणे.
- समाजामध्ये भविष्यकाळात येवू घातलेल्या भूमिका वाढविण्यास सक्षम करणे.
- अभ्यासक्रमातील आशय, पध्दती व मूल्यमापन तंत्रे यांच्या बदलानुरूप आवश्यक ती माहिती व कौशल्ये पुरवणे.
- आधुनिक विचारप्रवाहाची जाणीव करून देणे.
- अध्यापन विषयामध्ये झालेल्या प्रगतिची जाणीव करून देणे.
- अध्यापन क्षेत्रात होत असलेल्या संशोधनाची व तंत्राची ओळख करून देणे.
- नवनवीन माध्यमांचा, साधनांचा अध्यापनात परिणामकारकपणे वापर कसा व कोठे करावा याची जाणीव करून देणे.
- सेवापूर्व िाक्षक िाक्षणातील त्रुटी दूर करणे.
- व्यावसायिक नितीमत्तेचा विकास करणे.

सेवांतर्गत ि"क्षणाचे प्रकार पुढील प्रमाणे
सेवांतर्गत ि"क्षण

अ) दीर्घ मुदतीचे
–उन्हाळी वर्ग
–प्र"ास्तीपत्रक अभ्यासक्रम
– पदविका अभ्यासक्रम
– सॅडविच कोर्सेस

ब)अल्प मुदतीचे
–उद्‌बोधन वर्ग
– उजळणी वर्ग
– परिसंवाद
– कृतीसत्र
– चर्चासत्र
– व्याख्यान सत्र
– परिषदा
–दूरद"िनद्वारा प्र"िक्षण

सेवांतर्गत प्र"िक्षणाद्वारा ि"क्षकाला बालमानस"ाास्त्र, समाज"ाास्त्र, तत्वज्ञान इ.माहिती ि"क्षकाला होते. तस अध्यापन विषयक व नवीन तंत्रे व ज्ञान आत्मसात होते. ि"क्षणप्रकिया गुणवत्तापूर्ण, चैतन्यपूर्ण, परिणामकारक करण्यासाठी ि"क्षकांमध्ये सतत अध्ययनार्थीची वृत्ती निर्माण होते. विदयार्थ्याला समाजाभिमुख नागरिक बनविण्यासाठी आपले ज्ञान अद्यावत ठेवण आव"यक आहे.

सेवांतर्गत प्र"िक्षणासाठी वापरता येणा–या कार्यनीती –

प्रत्यक्ष प्र"िक्षण –

- एखादया संस्थेची जबाबदारी
- सहभागी ि"क्षकांची संख्या 40–50
- व्याख्यान, चर्चा, प्रकल्प, गटचर्चा, ग्रंथालय इत्यादींचा वापर
- तज्ञ व्यक्ति व सहभागी ि"क्षक यांची चांगली आंतरकिया

टप्प्यांनो युक्त प्र"िक्षण –

- 2–3 टप्प्यांत प्र"िक्षण पूर्ण केले जाते
- तज्ञ ि"क्षक इतरांना प्र"िक्षण देतात.
- कमी वेळात काम पूर्ण होते.
- तोटा – तज्ञांच्या प्र"िक्षकाच्या टप्प्याकडून प्रत्यक्ष ि"क्षकांच्या प्र"िक्षणाच्या टप्प्यापर्यंत माहितीच्या संभ्रमणाचे प्रमाण कमी होते.

माध्यमावर आधारित दूरस्थ प्र"िक्षण –

- उपग्रह, तंत्र व ज्ञान, संगणक, इत्यादी इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांचा वापर केला जातो.
- कमी वेळेत व कमी खर्चात प्र"िक्षण पूर्ण केले जाते.

अ) दीर्घ मुदतीचे सेवांतर्गत प्र"िक्षण –

उन्हाळी वर्ग –

- उन्हाळयाच्या सुटीत आयोजन केले जाते.
- एखादया विषयावर किंवा विषयातील एखादया शाखेतील अभ्यासावर अभ्यासक्रम तयार केला जातो.
- एन.सी.ई.आर.टी किंवा एस.सी.ई.आर.टी यांच्याकडून आयोजन केले जाते.
- प्रचलित अभ्यासक्रमातील घटकांचे सखोल ज्ञान दिले जाते.
- कालावधी 1 ते 5 महिने
- विषयातील तज्ञ व्यक्तींचे मार्गद"िन दिले जाते.
- विषयातील अत्याधुनिक ज्ञान, संकल्पना, विचार प्रवाह यांची माहिती दिली जाते.

प्र"ास्तीपत्र अभ्यासक्रम –

- मुक्त विदयापीठ आणि विविध संस्था मार्फत चालवले जातात.

- ि"ाक्षकांना ि"ाक्षणाच्या माध्यमातून असे अभ्यासक्रम पूर्ण केले जातात.
- कालावधी 3 ते 6 महिने.
- एम.एस.सी.आय.टी., सर्टिफिकेट कोर्स

पदविका अभ्यासक्रम –

- ि"ाक्षकांना वरिष्ठ / सुधारित वेतनश्रेणीस पात्र होण्यासाठी आव"यक
- य"ावंतराव चव्हाण मुक्त विदयापीठाकडून राबविले जातात. उदा. मुख्याध्यापकांना पात्रतेसाठी डी.एस. एम.

अल्प मुदतीचे सेवांतर्गत प्रि"ाक्षण –

उद्‌बोधन वर्ग –अध्यापकांनी अध्यापन क्षेत्रात प्रवे"ा केल्यानंतर अध्यापन"ाास्त्र, कला व पध्दती, तंत्रे, नवीन ज्ञान, कल्पना, सं"ाोधन, बदल, विचारप्रवाह यांची ओळख व ज्ञान करून देण्याच्या हेतुने दिले जाणारे प्रि"ाक्षणाचे वर्ग म्हणजे उद्‌बोधन वर्ग होय. उदा. पर्यावरण ि"ाक्षण तंत्रज्ञान ि"ाक्षण, क्षमताधिष्ठित ि"ाक्षक ि"ाक्षण वि"ाष्ट विषयांतर्गत होत असतात.

- 3 ते 30 दिवसांचा कालावधी
- विषयाच्या व्याप्तीवर उद्‌बोधन वर्गाचा कालावधी अवलंबून असतो.

उजळणी वर्ग –

आपल्या विषयाच्या सखोलतेची, नवीन दृष्टीकोनाची, नवीन पध्दती, तंत्रे यांची सांगड घालत आपल्या विषयात अधिक अभ्यासू बनण्याची दृष्टी देणारा कोर्स म्हणजे उजळणी वर्ग होय.

- प्रत्येक विषयाचे उजळणी वर्ग वेगवेगळे असतात.
- कालावधी 3 स्तरानुसार वेगवेगळा असतो.

परिसंवाद –

- नवीन संकल्पनेची ओळख करून देण्यासाठी विषय तज्ञांकडून मार्गद"ान.
- विषय ि"ाक्षक संघटनेच्या वार्षिक अधिवे"ानात आयोजन.
- नावीन्यपूर्ण विषय असतात.
- कालावधी 1 दिवसाचा किंवा 2 ते 3 दिवसांचे असतात.
  उदा. लोकसंख्या ि"ाक्षण–कारणे, फायदे, तोटे इ.

कृतीसत्र –

- ही संज्ञा अभियांत्रिकी शाखे"ाी संबंधित.
- प्रत्यक्ष कार्यावर, प्रत्यक्ष निर्मितीवर भर दिला जातो.
- कृतीसत्राचे आयोजन करताना पूर्व तयारीला प्राधान्य.
- गटचर्चा पध्दतीचा अवलंब 10 ते 12 जणांचा गट.
- सहभागी होणा–यांची आवड व समस्या एकच असते.
- कालावधी 1 ते 3 दिवस.
- हेतू – स्वतःच्या कलागुणांचा विकास, समस्यांची उकल, सखोल अभ्यास, सं"ाोधन, सराव व चर्चा यातून कौ"ाल्य व ज्ञानाचा विकास.
  उदा. प्रकल्प आधारित अध्यापन पध्दती, सं"ाोधन आराखडा तयार करणे.

चर्चासत्र –

नवीन विचारप्रवाह, नवीन संकल्पना, ि"ाक्षण क्षेत्रातील नवनवीन बदल यासंदर्भात ि"ाक्षकांनी एकत्र येवून चर्चा करणे अपेक्षित.

परिशदा –

संघटना व संस्था यांच्यामार्फत परिषदा भरवल्या जातात. वेगवेगळया विषयाची चर्चासत्रे भरवली जातात.

व्याख्यानसत्र –

ि"ाक्षण"ाास्त्र महाविदयालये, विस्तारसेवा केंद्रे, विषयि"ाक्षक संघटना यांच्यामार्फत व्याख्यानमालेचे आयोजन.

दूरद"र्ानद्वारा ि"ाक्षण — एकाचवेळी अनेक ि"ाक्षकांना ि"ाक्षण देणे शक्य.

आजच्या सेवांतर्गत ि"ाक्षक ि"ाक्षणात प्रात्यक्षिक, प्रकल्प, सर्वेक्षण,स्वंय"ाोधन, समस्यापूर्ती, संगणकीय पध्दतींचा वापर करून सृजनात्मक, सक्रीय, रंजक करणे शक्य आहे. मूल्यमापन प्रक्रिया सुधारणा करून सेवांतर्गत ि"ाक्षक ि"ाक्षणाचं वैि"वकरण शक्य आहे. ि"ाक्षकाचे एकविषयी तज्ञ स्वरूप जाऊन ते आंतर"ाखीय ि"ाक्षक असं होणं गरजेच आहे. जागतिकीकरणामुळे अध्ययन अध्यापनाचे महत्त्व लक्षात यायला लागले. त्याचबरोबर ि"ाक्षक, सं"ाोधक आणि जनसंपर्क माध्यमांकडून अपेक्षाही वाढल्या असे लक्षात येते. यामुळे पुढील काळाचा विचार करता ि"ाक्षक ि"ाक्षणात आव"यक ते बदल करणे गरजेचे आहे.

आजच्या ि"ाक्षक ि"ाक्षण प्रक्रियेतील उदासिनता दूर करण्यासाठी सेवांतर्गत प्रि"ाक्षणात गुणात्मक वृध्दी करण्यासाठी ि"ाक्षण"ाास्त्र महाविदयालयांची भूमिका महत्त्वाची ठरेल. यातील किमान 50 टक्के ि"ाक्षण"ाास्त्र महाविदयालये माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावरील ि"ाक्षकांसाठी नवप्रवाह, नवतंत्र, पध्दती, संप्रेषण यासंबंधाने प्रि"ाक्षण देवू शकतील यासाठी शासकीय पातळीवर असा निर्णय व्हावा की 50 टक्के महाविदयालयांचे टिचर ट्रेनिंग सेंटर म्हणून रूपांतरित करून माध्यमिक व उच्च माध्यमिक स्तरावर ि"ाक्षणाची गुणवत्ता वृध्दीसाठी त्याचा उपयोग व्हावा. जागतिकीकरणामुळे ि"ाक्षणात आमूलाग्र बदल घडून आले. त्यांमुळे ि"ाक्षकाची निर्मिती व सेवांतर्गत ि"ाक्षण प्रि"ाक्षणातही आमूलाग्र बदल घडून येणे अपरिहार्य आहे. एन.सी.ई.आर.टी. ने सांगितलेल्या पुढील पाच प्रकारच्या व्यावसायिक निष्ठा जपण्यासाठी हा निर्णय योग्य ठरेल असे वाटते. अध्ययनार्थ्यांबाबत निष्ठा, समाजाप्रति निष्ठा, व्यावसायिक निष्ठा, उत्कृष्ट कार्य करण्यासाठी वचनबध्दता आणि मूल्यनिष्ठा या पाच व्यवसायनिष्ठा होय. आणि या निष्ठा जपण्यासाठी सातत्यपूर्ण प्रि"ाक्षण घडले पाहिजे. भविष्यात या बदलाने शैक्षणिक समस्यांचे निराकरण होण्यास मदत होवून आ"ाादायक चित्र निर्माण होईल असे वाटते.

संदर्भसूची :

दुनाखे अरविंद (2002) शालेय व्यवस्थापन, प्रका"ान संघटन व नियोजन, पुणे : नित्यनूतन प्रका"ान
भालेराव सुभाष (2009), शालेय व्यवस्थापन : तत्त्वे व प्रात्यक्षिके नासिक : गणे"ापूजा प्रका"ान
पंडीत, पाटील बी.बी., मोटे लता (2009) ि"ाक्षक ि"ाक्षण, नागपूरः पिंपळपुरे ॲण्ड कंपनी पब्लि"ार्स.
दुनाखे अरविंद (2009) ि"ाक्षक प्रि"ाक्षण, पुणे : नित्यनूतन प्रका"ान
पानसे रमे"ा (2014) ि"ाक्षणवेध, पुणेः ग्राममंगल
मा"ोलकर रघुनाथ, दे"ापांडे सागर (2015) जडणघडण, पुणे : सहयाद्री पका"ान